

УДК 821.161.2 (092)

О. Шалагінова

СВІЙ СЕРЕД ЧУЖИХ, ЧУЖИЙ СЕРЕД СВОЇХ Юрій Косач у спогадах Юрія Шевельова (Шереха)

На основі мемуарних матеріалів Ю. Шевельова та інших джерел робиться спроба оцінити місце і значення відомого письменника української літературної еміграції, племінника Лесі Українки Ю. М. Косача в українських національних змаганнях та в Мистецькому українському русі.

Ключові слова: МУР, українська літературна еміграція, Леся Українка.

Я застав його зо сну, в сорочці без гудзиків, розпатланого. Який же він мав тоді козацько-український степовий вигляд: скуйовджена кучма, гострий ніс, вилицюватість обличчя, [...] смагляве тіло. Просто козак запорізький.

Осьмачка охрестив Косача *вовком*.
Ю. Шерех

Відомий літературознавець ХХ ст., лауреат Шевченківської премії Юрій Шерех (Шевельов) у мемуарах “Я – мене – мені... (і довкруги)” [1] на 45 сторінках згадує про Юрія Косача – племінника Лесі Українки, сина її наймолодшого брата Миколи. Ці спогади містять також унікальні свідчення про письменників, поетів, науковців другої хвилі еміграції, що опинилися за межами рідної України під час Другої світової війни. Літературознавець змальовує непрості стосунки, що склалися між культурними діячами еміграції у Німеччині, розповідає про їх побут у таборах для переміщених осіб (“Планета Ді-Пі”), про зацікавлення і спроби створити нову українську реальність у бурхливому та розхристаному чужому світі, де вони опинилися. Ю. Шевельов зокрема зупиняється на створенні МУРу – Мистецького українського руху (щось на зразок *Спілки письменників України в екзилі*), серед засновників якого був Юрій Косач. Ю. Шерех

писав: “Але справа не тільки в тому, що були в МУРівців добрі твори [...] Головне в тому, що [...] виросла європейська українська література” [1, II, 228]. МУР проіснував усього три роки, з грудня 1945 по 1948 рр., проте відіграв роль каталізатора нового українського мистецького життя і намагався звести до спільного знаменника різноманітні течії і протилежні настрої, що панували в середовищі емігрантів. Історія МУРу закінчилась разом з кінцем доби “Планети Ді-Пі”, тобто із закриттям таборів для переміщених осіб.

Юрій Косач (1909–1990) – визначний письменник ХХ століття. Продовжуючи родинні традиції, він проявив себе як прозаїк і драматург, поет і публіцист, а також як майстер історичного жанру. Редагував у США журнал “За синім океаном”, де надрукував багато цінних матеріалів про Лесю Українку та родину Косачів, про Україну. Але попри значний творчий доробок та славетний родовід, як це не дивно, Юрій Косач у критиці завжди вважався постаттю неоднозначною і навіть одіозною.

“Юрій Косач – чи не найконтroversейніша особистість літературного побуту української діаспори, та й взагалі одна з найсуперечливіших в українській літературі ХХ ст.” [2] Косач постійно проживав в Америці, але підтримував дружні стосунки з родичами на Україні, зокрема листувався з двоюрідними сестрами Валентиною Косач-Болдиревою і Євгенією Косач-Мільською – дочкою Михайла Косача і письменниці О. Судовщикової (Грицька Григоренка). Зрідка приїздив в Україну на запрошення радянських письменників. У 80-ті рр. ХХ ст., працюючи науковцем Музею Лесі Українки у Києві, мені пощастило зустрітися з небожем великої поетеси. У той час заступником директора з наукової роботи був мій чоловік – літературознавець, доктор філологічних наук Борис Шалагінов. Він водив Юрія Косача залами музею, показував йому нову експозицію, вів розмови. На той час Юрій Косач був уже чоловіком поважного віку. Мені запам’яталося його виразне обличчя з гострими рисами і привітне поводження.

Опрацьовуючи спогади Ю. Шереха, я була несподівано вражена глибиною його ненависті до Ю. Косача, перебраної

в маску безсторонності та неупередженості. Мемуарист пише про Косача: «У роки МУРу він створив речі тривалої вартості. Роман “День гніву”, п’єсу “Дійство про Юрія переможця” [...] повість “Еней і життя інших” [...]. Ці речі належать до української літератури в її кращих проявах. Їх можуть тим часом не видавати, навіть не читати, але вони житимуть у прийдешньому [...] Але – я можу їх цінити, та *руки йому я не можу подати*. Його рука тепер брудна не тільки в фізичному сенсі. Бувають випадки, коли твори письменника можуть повернутися до нормального літературного кругообігу тільки після смерті письменника. [...] Але я їх (творів Косача. – *О. Ш.*) не купуватиму і про них не писатиму. Не з ненависті, не зі зневаги навіть, а з болю. Хай збірка творів Косача вийде в двадцять першому сторіччі. Не тепер і не зі мною. Хай до тієї збірки ввійде і його “Ордер”, це гротескне дзеркало всього підлого й нищого, примітивного й тваринячого, що можна було вгледіти в нашій еміграції (як, мабуть, і в кожній). Це був скажений вияв ненависті й зневаги, ще перед тим, як Косач перейшов на поденщину в прибудівлях КГБ [...] Але нехай і вона (п’єса. – *О. Ш.*) лежить до смерті автора. Смерті фізичної, особової. Бо як письменник він мертвий і тепер. Мертвий не тільки за океаном, але й на Україні». І трохи далі: “Усе життя Косачеве було божевільним поривом і не менш божевільною серією зрад. *Він ніколи не міг прийняти того, серед чого жив*. Він не був би він, якби не зраджував і не метався” [1, II, 136].

Волосся мимоволі стає дибом, коли читаєш таке. Що ж такого нелюдського чи аморального міг учинити небіж Лесі Українки, що його життя і твори можуть очиститися тільки його “фізичною смертю”?! Може, він убив когось чи обікрав, хоча це ніякою мірою не вкладається у традиції дворянської родини Косачів, у традиції українських інтелігентів старшого покоління, де поняття честі стояло понад усе! Всі ми, хто працював тоді в Музеї Лесі Українки, наче зріднилися з родиною Косачів, щоденно приходячи на роботу у їхню затишну домівку. Листи, документи, твори показували нев’янучу красу душі батьків, дітей, сестер, братів, друзів, демонстрували незламну силу їхнього духу в часи найтяжчих випробувань. Тому я не могла прийняти подану

інформацію у спогадах Ю. Шереха за достовірну. Матеріали, про які я говоритиму далі, згодом підтвердили мою аксіому про невинність Ю. Косача. Ключем до розуміння неспокійного, часто жовчного і саркастичного характеру письменника, через який він здобув масу ворогів на еміграції, став один вислів Ю. Шереха: *“Він ніколи не міг прийняти того, серед чого жив”*. Навіть більше, документи засвідчили те, про що Ю. Шерех навіть і не здогадувався, – приналежність Юрія Косача до визвольних змагань за незалежність України у 30-ті роки. У ті часи, коли, за його власним визнанням, Шерех старався *“тихо пересидіти скрутні часи”* у Харкові, щоб потім виїхати за кордон, Юрій Косач *займав активну життєву позицію*, боровся за волю України, сидів у тюрмі. У наші дні волинський журналіст Сергій Гупало дослідив три об’ємні томи слідчої справи Юрія Косача, що зберігаються у Державному архіві Волинської області, з яких лише нещодавно знято гриф секретності. Вони містять також окремі уривки з невідомої раніше праці небожа Лесі Українки *“План розбудови націоналістичного руху на Волині”* [3].

Виявляється, Юрій Косач у свої 22 роки вже був членом УВО (Української військової організації), з якої згодом постала ОУН. На Волині появу УВО датують 1926–1927 рр. [4]. УВО утворилася 1920 р. До її складу входили січові стрільці та вояки УНР. Очоловав УВО славетний полковник Євген Коновалець. Головним завданням організації була виховна робота та поступове формування нової армії на Західній Україні, за допомогою якої вони сподівалися *здобути незалежну українську державу на всіх етнічних українських землях*. Доречно згадати, що у фондах Київського музею Лесі Українки є велике групове фото січових стрільців, що досі майже не ідентифіковане. Є підстави вважати, що воно походить саме з родини Миколи та Юрія Косачів.

Отже, Ю. Косач, у той час студент правничого факультету Варшавського університету, приїхав додому, у с. Колодяжне Любашівської гміни, восени 1929 р. І вже в січні 1930 р. він організовує в м. Ковелі підпільну групу українських націоналістів. Юрій Косач створив так зване Культурне товариство, що слугувало прикриттям для підпільників. Вони вивчали

патріотичну літературу (бюлетені УВО, газету “Сурма” та журнал “Розбудова нації”), які отримували зі Львова від товариства націоналістів “Сокіл-Батько” та з Варшави від Юрія Косача. Для цього збиралися в Ковелі, на березі р. Турії та в навколишніх селах, здебільшого у Колодяжному, де жив батько – Микола Косач. Для конспірації літературу закопували на городах або ховали під стодолами. До першої групи підпільників входили: Мирослав Онишевич (керівник 1-ї групи), Георгій чи Григорій Лісневич, Зиновій та Сергій Сомчинські, Валентин Новичевський та якийсь Юрко (прізвище не встановлено).

Улітку 1930 р. Косачем була організована друга п’ятірка УВО у складі: Володимир Маркевич (керівник 2-ї групи), Павло Вітрук, Сергій Рогинський, Ілля Куниця та Ілля Сидорський. Наприкінці 1931 р. Косач повідомив підпільників про те, що незабаром зі Львова (за іншими даними – з Кракова) до них надійде партія зброї й амуніції. Але один із гуртківців, Єфрем Дмитрук, невідомо з яких мотивів, передав цю інформацію солтису (представнику місцевої влади) Пахольчуку. Почалися арешти. Юрія Косача заарештувала польська дефензива (військова контррозвідка) і його забрали до луцької в’язниці. Колега по навчанню Микола Лівіцький (згодом Президент УНР в екзилі) допоміг дещо пом’якшити обвинувачення, висунуте Косачу. Його засудили на чотири роки, але завдяки матері, Наталії Григорівни Дробишевої-Косач, він був звільнений з-під варті під заставу 500 злотих.

На момент арешту підпільники встигли організувати тільки дві групи, що мали далі множитися. П’ятеро членів кожної групи задля конспірації не повинні були знати членів іншої групи. Було заплановано, що далі кожен з них утворює свою власну групу. Всі вони мали діяти за директивами Ю. Косача. Наскільки все це було серйозно, може свідчити той факт, що за зраду підпільники за статутом каралися смертю.

Сергій Гупало наводить відповіді Ю. Косача, записані при його допиті в тюрмі. З них ми дізнаємося, що 1927 р., одразу після закінчення Львівської гімназії і вступу до правничого факультету Варшавського університету, він записується до об’єднання Державних українських націоналістів, тобто “патріотів-державників”, яким керував Микола Лівіцький. Косач був секретарем

цієї організації, він пропагував ідеї боротьби з більшовицькою владою в СРСР аж до утворення незалежної української держави на споконвічних українських етнічних землях. Із цією метою і формувалися національні військові частини, а саме легіон, тобто полк, що міг за даним наказом рушити на визволення Східної України. Місцем своєї діяльності Юрій Косач обрав рідну Волинь. У серпні 1929 р. в с. Колодяжне до нього приїхав уповноважений проводу (керівництва) націоналістів із Праги і запропонував йому стати генеральним секретарем українських націоналістів на Волині, але Косач, за його словами, відмовився.

Уважне вивчення справи Ю. Косача й осмислення всього життя небожа Лесі Українки в контексті апокаліптичних подій ХХ століття ще чекають на своїх дослідників. Як помічено, часто письменники несамохіть робляться пророками власної долі. Так трапилось і з Косачем. Його оповідання “Кінець отамана Козиря”, написане у 1929 р., виявилось пророчим, бо надалі самого автора спіткають розчарування та душевний надлом. Це покладе печать на все його життя. *“Він ніколи не міг прийняти того, серед чого жив”*.

Тепер, під новим кутом зору, робляться зрозумілі метання Юрія Косача, згадані у спогадах Ю. Шереха, неспокій і вічне незадоволення, яке часом проривалось у письменника в їдких саркастичних памфлетах, що, зрештою, вкупі з деякими іншими обставинами, налаштувало проти нього майже всю українську еміграцію. На плітках та взаємних образах було створено літературний міф про Косача – скандаліста, вовкулаку, зрадника, Косача, що ходив з немитими руками і в Парижі спав на білих простирадлах голий у брудних черевиках [1, II, 135], та ще до того ж зводив жінок! “Я не був приятелем ні Косачеві, ні Барці. Перший був для мене занадто брудним – морально і фізично, другий – занадто святенно-мужицьким” [1, II, 98].

Свєген Маланюк називав Ю. Косача “гнилим племінником великої поетки” [1, II, 98]. Отже, “репутація його серед еміграції була вельми сумнівна і несприйнятна [...] були з ним давні порахунки за його перескоки з націоналізму до радянофільства і навпаки” [1, II, 130].

По-дитячому наївно жаліється Ю. Шерех, як його у Мюнхені в 1946 році нібито обікрав Косач. Цей епізод варто навести, щоб продемонструвати джерельну базу подібних звинувачень. «У мене він поцупив першу частину *свого власного* “Дня гніву”. Впійманий на гарячому, каже: – Мені, як авторові, ця книжка потрібніша. – І так і не віддав. Я й тепер маю тільки другу частину» [1, II, 131].

Чи то за алюзією з Лесі Українки (Лукаш-вовкулака з “Лісової пісні”), чи скоріше завдяки характерній зовнішності та своїй вдачі, Юрій Косач серед побратимів-письменників одержав прізвисько *вовка* [1, I, 234; II, 135, 137, 148–149, 150, 161, 219]. “Слід [...] згадати особу [...] дуже колоритну, дуже талановиту, дуже своєрідну і для оточення дуже важку, про яку Осьмачка [...] сказав при першій їх зустрічі – просто в обличчя: – Так, у вас обличчя інтелігента, благородне, витончене і взагалі нагадує вовка” [1, II, 129]. До цих рядків так і проситься додати – *зацькованого* вовка. І дійсно, далі у спогадах Шереха буде згадано його зацькований погляд. Справжньої причини цього Ю. Шерех не знав, а Косач мовчав, і тільки часом люто огризався, коли дошкуляли нападники. “Він (Косач) не міг не знати, що більшість його колег ставилася до нього зневажливо, а то й з огидою. Але комплекс переслідування був у його вдачі. Він був завжди повний підозр і сумнівів, йому скрізь увижалися вороги й підступи, при найменшому приводі або й без приводу він вибухав гнівом, його ніздрі тремтіли, *очі – завжди очі загнаного вовка* – ставали зліші ніж звичайно. Він не лаявся, не перелаювався, він радше скаржився і погрожував саме своїм виходом (з лав МУРу. – *О. Ш.*). І виходив. Через дурницю, через ніщо” [1, II, 131].

Щодо комплексу переслідування, свого роду надлому особистості, то небіж Лесі Українки на той час уже мав власний негативний досвід конспірації, арешту, в’язниці, багаторазово помножений на негативний досвід усієї родини Косачів, кожен член якої так чи інакше постраждав від репресій за роки сталінщини. Всього цього, як видно зі спогадів, Ю. Шерех просто не знав. Адже навіть горезвісний процес СВУ (Спілки визволення України) у березні-квітні 1930 р., коли сталіністи судили всю

українську інтелігенцію, в тому числі родичів Юрія Косача (Михайла Кривинюка, чоловіка Ольги – улюбленої сестри Лесі Українки) і друзів родини, був для студента–третьокурсника Юрія Шевельова *просто видовищем*, на яке він *дістав квиток* у Харківську оперу, де відбувався судовий процес. Додамо, що у зв'язку з цією трагікомічною обставиною тоді побутував сумний жарт: «Опера “СВУ” — музика ГПУ».

Ю. Шерех пише: “Так я потрапив на допит Дурдуківського, розгубленого, непевного, і Людмили Старицької-Черняхівської, яка показала найбільшим чоловіком серед підсудних чоловіків і не давалася на провокації. [...] Але що всі підсудні каються й обплювують себе – причини цього я не міг збагнути” [1, I, 139]. Так само пізніше Шерех не зможе збагнути прихованих психологічних мотивів поведінки Ю. Косача, яку він розцінював просто як асоціальну.

Після портрету брудного, засмальцьованого (до речі, Ю. Косач деякий час важко працював фізично), злодійкуватого, морально нечистоплотного та ще й розпусного вовкулаки – племінника великої поетеси – якимось дисонансом звучать визнання того ж Ю. Шереха, що “ці східняки були незмірно культурніші від нього (від Уласа Самчука, голови МУРу. – *О. Ш.*) – де ж було йому (У. Самчуку) рівнятися з Костецьким, з Домонтовичем, *навіть з Косачем, який брав речі поверхово, але легко хапав вершки з культури світу і був серед цих явищ майже вдома*” [1, II, 95]. Шерех зізнається, що Самчук навіть не знав хто така Антігона з трагедії Софокла і що він гірко скаржився на брак освіти та інтелігентності в кількох поколіннях. “Йому (Самчуку) бракує цього, казав він, цього, освіта його надто мала, хоч і гімназіальна [...] *І я подумав тоді: чи не тут один з ключів його конфлікту з Юрієм Косачем – мужицький Сальєрі й інтелігентський Моцарт?*” [1, II, 96]. Багатозначне визнання.

В іншому місці Ю. Шерех пише про творчу манеру Ю. Косача-письменника, який під впливом раптового натхнення міг сісти в редакції і на колінах щось швидко писати. «Він писав, як і жив. Завжди похапцем. Пригадую, в травні 1946 року я сидів у редакції “Часу” в Фюрті й друкував. Несподівано з'явився Косач

– він звичайно з’являвся несподівано. У редакції зраділи, була потрібна рецензія на виданий уривок з Кленового “Попелу імперій”, Косач напише. Він негайно погодився й негайно сів писати. Йому пропонували вільний стіл. Ні, він краще так напише, підклавши стіс паперу на свої коліна. Не більше як за півгодини рецензія була готова. Косач не переробляв написаного [...] Він писав швидко, сказати б – раптово [...] Початок одного роману він писав і викидав чотири рази. *Це все було не праця, а припливи невідпорного натхнення*». Безумовно, такий штрих радше свідчить не про погану дисципліну письменника, який ніяк не всядеться за солідний письмовий стіл після обіду, а про творчу, неспокійну, запальну і нервову натуру. Про відсутність у Ю. Косача “зіркової хвороби”, якихось власних амбіцій свідчить той факт, що своїми рукописами він не дорожив, спеціально не збирав їх і не зберігав. “Його рукописи не зберігалися. Він ними не дорожив, як не дорожив своїми речами, своєю власністю. Усе зникало безслідно і без жалю” [1, II, 134].

У російському літературознавстві прийнято героїзувати особу Сергія Єсеніна, пробачати його численні скандали й дебоші, богемне життя, захоплення та любовні пригоди – усе це заради його чудових поезій. На жаль, із Юрієм Косачем такого не трапилось. Українська еміграція не виявила до нього ні розуміння, ні поваги, ні милосердя. “Львів був повний пліток про несумлінність Косача, як особи, про дебоші, про зводження жінок, навіть про елементарні крадіжки. Сам я того не бачив, – зауважує Ю. Шерех, – перевірити не міг і не мав бажання. *Я готовий був простити йому чимало за легкість думки, вміння поєднувати явища, зв’язок яких звичайно не схоплюють, за плин цікавих асоціацій, за барвність світобачення*. Те, що він казав, не завжди було правдою; те, що він писав, часто було облудою; красиві фрази й орнаментовані образи – брязкальцями, вовкуватий погляд очей з-під високого чола виказував брак відповідальності й чесности, – *а все таки слухати його було цікаво, і течія мислення полонила прудкістю й розмахом*”. Але після похвали, рефреном звучить завжди одне і те ж саме: “Треба було не одного року і не одного неетичного вчинку, щоб геть пізніше, вже в Америці,

я переконався, що порядна людина з Косачем справ мати не може” [1, I, 379].

Ю. Шерех порівнює двох найбільших бунтівників МУРу – Ігоря Костецького та Юрія Косача. “Осьмачка охрестив Косача *вовком*. Зовсім незалежно від цього [...] Василь Барка дав твариняче прізвисько Ігореві Костецькому. Він назвав його *леопардом*” [1, II, 137]. Наступний портрет Костецького опосередковано характеризує і Ю. Косача, зокрема пояснює його “завжди брудні руки” і черевики на білих паризьких простирадлах. Просто-напросто обидва *зберегли звички богемі*, серед якої вони жили в молоді роки. “Були в Костецького й риси люмпена, що занедбує свою зовнішність і добрі манери, риси богемника, що живе сьогоднішнім днем, навіть не днем — хвилиною. Де він набрався цих рис – не знаю [...] У МУРі ці риси мав Юрій Косач, в якого їхнє походження не викликає сумнівів. Це польська і – у Львові – польсько-українська богема [...] Від люмпенства, від богемности була в Костецького зневага до добрих манер (хоч він знав їх), до умовностей етикету, до фізичної й моральної чистоти, просто до елементарної порядности” [1, II, 143].

Про трагедію людини, що втратила Батьківщину, Ю. Шерех, за походженням наполовину німець, а під час війни за статусом фольксдойч, наче не здогадується, а може, за браком власного ретроспективного досвіду, просто не може зрозуміти. Ю. Косач – високоосвічений український інтелігент, дворянин не в першому поколінні. Його рід завжди боровся за визволення й становлення України. Письменник просто втрачав сенс життя, живучи на чужині, відірваний від рідного ґрунту. У зацькованості людини, загнаної обставинами в глухий кут, у його епатажних витівках (назло всьому світу) бачили тільки хуліганство, невихованість і агресію. Хоча інколи приходило й розуміння: “Мені запам’яталося його (випадкового журналіста. – *О. Ш.*) обличчя, що нагадувало Косачеве, в окулярах, тільки без Косачевих вовчих рис. *Здався він мені людиною всеєвропейською, що скрізь дома і скрізь без ґрунту [...] але без ґрунту не агресивно, як був Косач, а збайдужіло [...] Був він унутрішньо зв’язаний з Європою, як у нас Косач [...]*

Ворогів у нього (у Ю. Косача. – *О. III.*) справді не бракувало. Друзів – я думаю, що друзів він ні тоді, ні будь-коли не мав, не міг мати ніколи через свою вовчу вдачу. *Він був завжди самотній, можливо – трагічно самотній*” [1, II, 243].

Історичні відмінності між Східною і Західною Україною, помножені на різницю державних ідеологій, особливо гостро проявились на еміграції. Чи не в цьому причина трагічної роздвоєності душі Юрія Косача, посилена розколом родини? Адже Колодяжне з Миколою Косачем залишилось на Західній Україні, по один бік кордону, а Київ, Гадяч і Зелений Гай разом з репресованими сестрами Лесі Українки та її матір'ю Оленою Пчілкою – на Східній, по другий бік кордону. “Непевність, роздвоєність, хиткість були його натурою, коли хочете – його хворобою” [1, II, 133]. Ю. Шерех відмічає, що в основі цього не були замішані якісь матеріальні вигоди, симпатії чи антипатії. Отже, причини, як ми вже зауважили, лежали далеко глибше. У новелі “Голос здалека” (Клубок Аріядни : новелі. – Львів, 1937) письменник намагається знайти свою точку опори: “Я поволі починав розуміти, що хоче сказати ця людина. Вона створила собі якусь несамовиту, вперту концепцію для виправдання якогось важливого, важкого перелому, що трапився колись із нею. – Отже – знайти себе в минулому... – Це знайти свою рівновагу, своє призначення. своє місце в космосі, додав він швидко. – Всі нещастя людства походять з того, що люди не так часто знаходять свій зв'язок з минулим. Звідси вічний бунт людей, вічна блуканина в хащах і темряві. Звідси всі звихнені існування” [5, 59].

Юрій Шерех писав: “Одного разу він і я довго блукали вздовж Ізару. Він оповідав, як у сімнадцять років він був членом КПЗУ (Комуністична партія Західної України) (перше розчарування Косача. – *О. III.*), як потім був націоналістом і писав для якоїсь газети серію нарисів з історії української літератури фейлетонами із завданням знайти і випнути саме героїчне, і як він того героїчного не знаходив (друге розчарування Косача. – *О. III.*). І тепер одного дня він проголошував себе націоналістом, другого нападав на Івана Багряного за те, що той, мовляв, націоналіст. Він був неспроможний зберігати вірність людині чи ідеї. Якщо

сьогодні було так, завтра мусіло бути інакше.” Згадаймо: “Непевність, роздвоєність, хиткість були його натурою, коли хочете – його хворобою”, і від себе додамо: скоріше хворобою, *від якої він шукав порятунку*.

Тепер варто спинитися на тих сторінках мемуарів Ю. Шереха, де розповідається про діяльність Юрія Косача в лавах МУРу.

Організація українських письменників, що виникла під час Другої світової війни в Німеччині у таборах для переміщених осіб під назвою Мистецький український рух (МУР), – явище ще малодосліджене [6]. Ю. Шевельов пояснював виникнення МУРу як закономірне продовження розвитку української літератури, процесу, брутално перерваному катастрофами ХХ ст. “Буяння європеїзаційних процесів в українській художній творчості на Україні ствердило себе роки й роки до 1917-го. Але тоді рух цей був зупинений, розчавлений, а далі – розстріляний” [1, II, 228]. Цей ментальний потік пробився як джерело на поверхню, коли для цього з’явилися хоч якісь мінімальні умови. В розбомбленій Німеччині, в американській зоні окупації було створено табори для переміщених осіб. За словами Ю. Шереха, під час цієї тимчасової перезмінки у людей виявилось багато вільного часу. Отже, була можливість замислитися над тим, що робити далі, а тим часом організувати якесь мистецьке життя. «Умови для активного театрального життя були тоді сприятливі. Табори переміщених осіб становили собою великі скупчення українців (Американська влада формувала табори за національною ознакою). Таборовики були забезпечені дармовим приміщенням і харчами [...] Відсоток інтелігенції серед них був вищий, треба думати, ніж у соціальной структурі українських земель, що були тепер поза межами нашої досяжності. Вільного часу таборяни мали досхочу. Театральною столицею таборової української “планети” був Аугсбург, але театри виїздили й до інших таборів. “Ордер” Косача [...] став вершинним осягом театрального життя тих років» [1, II, 184].

У Київському музеї Лесі Українки зберігаються спогади Студецького, звичайного українця, що перебував у таборі в Аугсбурзі, де на той час жили сестри Лесі Українки Ізидора Петрівна Косач-Борисова та Ольга Петрівна Косач-Кривинюк

разом з дітьми. Вони доповнюють наші уявлення про табірний побут. Студецький ніс труну Ольги Петрівни, яка померла в Аугсбурзі, зломлена хворобою і тяжкими переживаннями. Фото цієї жалобної процесії, подароване Студецьким, теж зберігається у фондах музею.

Отже, про створення МУРу Ю. Шевельов розповідає: “Доля хотіла, щоб на той час у нас зійшлося й з’їхалося кілька літераторів. Костецький, Петров і я були місцеві [...] Але заїхав ще Іван Багряний з Ульму і Юрій Косач – Бог знає звідки, його носило по всіх усюдах і ніколи не знати було, звідки саме тепер він спаде на вашу голову [...] Випадково зібрані погодилися – ніхто не заперечував, що об’єднання письменників – річ потрібна” [1, II, 57]. Про завдання нової письменницької організації Ю. Шевельов писав: “МУР захопив мене з неймовірною силою, діяльність ця наповнила цілком три роки мого життя [...] Я жив ідеєю створити творчу атмосферу навколо письменників, вирвати таланти з мряковиння життя серед обивателів, збудувати палац духу [...], закласти підвалини для появи [...] видатних творів слова. У дальшому мені ввижалося ширше об’єднання мистців, що долучило б до літераторів ще малярів, скульпторів, музик, акторів, режисерів і кого там ще. Ми опинилися на чужині – програли – не гравши – політичні ставки. *Якщо не могло бути батьківщини на географічній мапі, ми могли збудувати Батьківщину в наших душах.* Літературні, мистецькі твори, що постануть з нашого об’єднання, будитимуть душі, свої й чужі. Поновна будова України почнеться з цих творів” [1, II, 58].

Маніфест Ю. Шереха перегукувався, як він сам визнає, з ідеями Кирило-Мефодіївського братства. Принагідно зауважимо, що в свою чергу воно живилося польськими визвольними ідеями месіанізму, про створення позахмарної, небесної, або духовної Речі Посполитої, тобто Батьківщини.

МУР було засновано у Нюрнберзі, але згодом редакція переїхала до Мюнхена, що був «природнім географічним центром “Планети Ді-Пі”». Головні табори оточували його зі сходу (Регенсбург), півдня (альпійські табори Берхтесгадену, Міттенвальду, Фюссену) й заходу (Авгсбург, Ульм, дещо пізніше

Штутгарт)» [1, II, 61]. Ми навмисне докладно спиняємося на цьому, оскільки ці скупі факти торкаються болючої проблеми українського народу. *Фактично, за біблійною термінологією, це був глобальний “вихід” українців, тільки скерований не в Землю обітовану, а навпаки, далеко від рідної землі, “що плинула медом і молоком”, на чужину, за океан.*

Ю. Шерех підкреслює, що волею долі у таборах зібралось більше української інтелігенції, ніж її залишилось на Україні. І тому вона закономірно продовжила *урбаністичну, європейську тенденцію* в літературі, започатковану на зламі XIX – XX ст., на відміну від Радянської України, де розвивалась друга тенденція – *робітничо-селянська*. Урбаністичний напрямок у літературі єднав ментальну Україну з Європою і в цьому Ю. Шерех вбачав *головну заслугу МУРу*.

Специфічною особливістю еміграції були безкінечні чвари та конфлікти, що виникали через механічне поєднання в одну спільноту людей різного гатунку, виховання, соціального походження, різних поглядів на життя. “Коли скласти відмінності територіальні, генераційні, темпераментів, стилевих уподобань тощо, можна легко дійти до розуміння того, що мало не кожний член МУРу був ізольований від мало не всіх інших і більш або менш до них ворожий. Помножмо це на загальнописьменницькі егоїзми, на комплекс сам-собі-пан, закладений у національній психіці, і, може, якоюсь мірою можна тоді буде збагнути і увияти собі, перед якими труднощами мав опинитися той, хто бажав усе це розгойдане море вбрати в якісь береги” [1, II, 62].

Треба визнати, що *це протистояння було своєрідним продовженням громадянської війни, яку пережила Україна і яка вихлюпнулася у літературний процес еміграції*.

Одна з причин гострого несприйняття письменника Юрія Косача діаспорою була його нетерпимість до негативних явищ еміграції, що виливалась у їдкий сарказм, жовчність, озлобленість. «Я довго боронив його в МУРі, ні з ким, ні через кого я не мав стільки клопоту. Але тепер, в Америці, його перестриби стали політичним актом. Це було вже і з мого погляду непростенне, дарма, що *суб’єктивно це було, мабуть, не тільки шуканням “заробітку”, а й виявом відчаю, спричиненого примітивізмом*

більшості еміграції і систематичним цькуванням від панівних груп української еміграції» [1, II, 135]. Проте сарказм у літературі невіддільний від літературного життя еміграції. Варто згадати книгу поезій емігранта першої хвилі Олександра Олеся “Перезва” (1919 р.), де піддано нищівній критиці еміграційне оточення поета.

Суб’єктивне ставлення ображеної еміграції до письменника не можна переносити на усю його творчість і викреслювати з літературного спадку постать митця. Адже цим свідомо збіднюємо українську літературу. Яке тепер нам діло, з ким і коли сварився Юрій Косач? Це належить до суєтного світу, до марноти, а справжня література стоїть на засадах вічності. Той же Ю. Шерех як літературознавець попри все визнавав високу художню цінність його творів.

Серйозним закидом до Ю. Косача завжди була його “ідеологічна безхребетність” і співпраця з “советами”, що, мовляв, виливалася у зраду національним ідеалам. Так сприймала еміграція його співпрацю з радянською владою, що фінансувала видання журналу “За синім океаном”, який редагував Ю. Косач [7, 275]. Так само, під виглядом безсторонності та об’єктивності робляться спроби підвести під категорію запродавців інших видатних діячів української культури: історіософа і письменника Віктора Петрова-Домонтовича, художника Федора Глуценка, кінорежисера Олександра Довженка, що виконували завдання радянської розвідки. Якщо провина Ю. Косача лише в тому, що він співпрацював з “советами”, то як же тоді бути з усією Спілкою письменників України, що не тільки співпрацювали, а й жили у Радянській країні, були членами Комуністичної партії, оспівували радянську владу, друкувалися й одержували гонорари від комуністичної влади? Виходить, треба відсікти і намертво забути про всю українську радянську літературу та науку вкупі з мистецтвом соцреалізму, бо усі вони “совети”! Таке невисловлене логічне продовження тези про “запродавство” Юрія Косача та інших.

Отже, Ю. Косача діаспора не сприймала як перефарбованого комуніста, хоча він був ним недовго (у 17 років юнак став членом

КПЗУ, а в 22 роки вже сидів у в'язниці у справі УВО), а в СРСР його не сприймали як українського буржуазного націоналіста. Становлення особистості у цьому складному світі подають як “хитання” та “ідеологічну безхребетність”. Воїстину “свій серед чужих, чужий серед своїх”. У цьому і полягала трагедія митця. Цікаво зауважити, що Іван Багряний був колись членом Компартії, І. Майстренко вголос проповідував ідеали комунізму, а Ігоря Костецького згодом “бунт привів в обійми радянських сирен” [1, II, 137]. Проте тільки Юрія Косача було затавровано за його “стрибки від націоналізму до комунізму” [1, II, 68]. Чому? Поки що це питання залишається без відповіді.

Отже, МУР було засновано “східняками”, або “советами”, тобто вихідцями зі Східної, Радянської України. Це були Іван Багряний, Віктор Петров-Домонтович, Ігор Костецький, Іван Майстренко, Леонід Полтава і Юрій Шерех. Єдиним не-східняком був Юрій Косач із Західної України. “Разом з іншими Косач підписав складену мною декларацію МУРу і таким чином став одним із засновників організації [...] Він, про людське око був не тільки засновником, а й належав до проводу МУРу” [1, II, 130].

Спочатку МУР об'єднував 38 письменників-емігрантів. Критерієм вступу до спілки Ю. Шерех називає принцип “елітарности” у значенні справжньої, вартісної літератури. Головою МУРу обрали Уласа Самчука. Всього відбулося три з'їзди МУРу (21–22 грудня 1945, Ашаффенбург; 15–16 березня 1947, Ульм; 11–12 квітня 1948, Штутгарт). Крім з'їздів, відбулося ще три конференції МУРу: дві в Байройті у 1946 р. та одна у Майнці в 1947-му. Всі вони відбувалися в таборах для переміщених осіб¹. МУР видав більш як 1200 книжок і памфлетів. З них 250 – це оригінальні твори в галузі поезії, прози та драми. Спілка випускала видавничі серії: “Мала бібліотека МУРу” і “Золота брама”. Найбільш тривалим з усіх мурівських видань

¹ Уся робота МУРу, його видання, з'їзди і конференції описані Ю. Шерехом в його статті “Українська еміграційна література в Європі 1945–1949 рр.”

був журнал “Арка” – місячник літератури, мистецтва й критики (всього 11 випусків). На нашу думку, ця назва була символічна і в поліфонічному мовному середовищі сприймалась подвійно: як “арка”, що з’єднує два світи, старий, покинутий, і новий (“Арка відкривала шляхи до світів близьких і далеких” – [1, II, 75], та одночасно як “Ноїв ковчег” (англійською – ark та польською – arka – ящик, ковчег), що зібрав уцілілих митців різних напрямків після “всесвітнього потопу” – Другої світової війни. Не виключено, що автором назви був Віктор Домонтович, якого за енциклопедичність знань називали “Менталітет”.

Кінець МУРу був зумовлений новою політичною ситуацією. Офіційно його ніхто не розпускав. Але разом з ліквідацією “Планети Ді-Пі” у 1948 р. припинила своє існування й емігрантська письменницька спілка, що існувала на їх базі. Як згадує Ю. Шерех, люди просто купували квитки на корабель і від’їжджали до Америки. Зв’язки розпадалися самі собою. Починалося нове життя.

Значення Мистецького українського руху Ю. Шерех підсумував афористично: “Як організація він (МУР) хотів тільки двох речей: щоб була література українською мовою і щоб вона була добра” [1, II, 90]. Дійсно, за ці роки було написано твори, що увійшли до золотого фонду української літератури. Це “Без ґрунту” і “Доктор Серафікус” Віктора Петрова-Домонтовича, “Тигролови” Івана Багряного, “Старший боярин” Тодося Осьмачки, “Еней і життя інших”, “Рубікон Хмельницького”, “Дійство про Юрія переможця”, “День гніву”, “Ордер”, “Чудесна балка” Юрія Косача, “Білий світ” Василя Барки, “Ост” і “Юність Василя Шеремети” Уласа Самчука та інші.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що українська література ХХ ст. розвивалась двома окремими напрямками – “урбаністичним” на еміграції, який еднав її з Європою, та робітничо-селянським на Україні. Разом вони складають універсальну цільність, літературу, що з’єднується в абсолюті. “Процес творення загальноукраїнської, понадрегіональної літератури був об’єктивною потребою” [1, II, 91].

У світлі наведених фактів робиться зрозумілим, що час навішування ярликів давно минув. Юрій Косач – видатний

український письменник, що мусить зайняти належне йому місце в універсальній (об'єднаній) українській літературі, для якої не мають значення географічні чинники, а головним залишається розбудова Батьківщини Духу.

“Хай збірка творів Косача вийде в двадцять першому сторіччі” (Ю. Шерех)!

Література

1. Шевельов (Шерех) Ю. Я. – мене – мені... (і довкруги) : спогади : в 2 т. / Ю. Шевельов (Шерех) – Х. ; Нью-Йорк : Вид. часопису “Березіль” ; вид-во М. П. Коць, 2001.

2. Стех М.-Р. Юрій Косач / Марко Роберт Стех // Література Плюс. – 2002. – № 8 (43).

3. Гупало С. Кінець Ковельського підпілля / Сергій Гупало // Дзеркало тижня. – 2002. – № 26 (401), 13–19 лип. ; <http://www.zn.kiev.ua>.

4. Антонюк Я. Організація та діяльність спецслужби УВО на території Волинської області: Волинська організація МНК. – Націоналістичний портал.

5. Проза про життя інших. Юрій Косач: тексти, інтерпретації, коментарі / Упорядник В. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – С. 59.

6. Про МУР див. також: Грабович Г. Велика література / Григорій Грабович // Сучасність. – 1986. – Ч. 7–8; Павличко С. МУР як епоха і як дискурс / С. Павличко // Проза про життя інших. Юрій Косач...; Гупало С. З Батьківщиною у серці — острів українства під назвою “МУР” // Націоналістичний портал.

7. Чашук М. Трагедія письменника / М. Чашук // Волинський музей : історія і сучасність : [наук. зб.]. Вип. 3. – Луцьк : [Б. в.], 2004.

Шалагинова А. Свой среди чужих, чужой среди своих: Юрий Косач в воспоминаниях Юрия Шевелёва (Шереха).

На основе мемуарных материалов Ю. Шевелёва и других источников делается попытка оценить место и значение известного писателя украинской литературной эмиграции, племянника Леси Украинки Ю. Н. Косача в украинской национально-освободительной борьбе, а также в Союзе деятелей украинского искусства (МУР).

Ключевые слова: МУР, украинская литературная эмиграция, Леся Украинка.

Shalaghinova A. “Native to Stangers, a Foreigner Amongst Friends”: Yurii Kosach in Reminiscence by Yurii Sheveliov (Sherekh).

On the ground of memoirs by Yurii Sheveliov and other sources some efforts were made to estimate the importance and the role of known writer of the Ukrainian literary emigration Y. N. Kosach in the context of Ukrainian art “MUR” movement and in the Ukrainian national liberation struggle.

Key words: MUR (artistic Ukrainian movement), Ukrainian literary emigration, Lesya Ukrainka.